

373.31(082)

178 Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра педагогіки і психології

*ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
РЕФОРМУВАННЯ ШКОЛИ*

**Збірник наукових та науково-методичних праць
викладачів кафедри педагогіки і психології
Криворізького державного педагогічного університету**

Випуск 3

*Присвячено 75-річчю
Криворізького державного
педагогічного університету*

**Кривий Ріг
2005**

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРОБЛЕМНИХ ЗАВДАНЬ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Кравцова І. А., Шпачук Л. Р.

У статті порушується питання про використання проблемних завдань на уроках рідної мови як засобу розвитку пізнавальної активності молодших школярів.

The article deals with some theoretical grounds for putting into practice problem tasks at the lessons of native language as the means of developing cognitive activities of primary level schoolchildren.

Перетворення, які відбулися у сучасному суспільстві, породжують потребу в певних змінах світоглядних орієнтацій, в переоцінці суб'єктивного фактора в суспільному процесі, в усвідомленні відповідальності за свої вчинки, за результати своїх дій, за оптимальне використання своїх можливостей. У сучасній теорії навчання головним аспектом дослідження є формування особистості школяра.

Отже, існує реальна потреба суспільства в інтенсивному розвитку інтелектуального потенціалу кожної людини. І найважливіша роль у цьому процесі належить школі, навчання в якій повинно бути підпорядковане ідеї розвитку творчих здібностей учнів. Школа має навчити свого вихованця самостійно мислити, діяти в нестандартних умовах, розв'язувати найрізноманітніші проблеми (побутові, навчальні, глобальні).

Результати активізації пізнавальної діяльності молодших школярів за допомогою проблемних завдань вказують на те, що можливості навчальної діяльності використовуються не повністю. Практика свідчить і про значні утруднення, які виникають у педагогів в організації проблемного навчання. Все це пояснює необхідність дослідження педагогічних умов, які забезпечують активізацію пізнавальної діяльності за допомогою проблемного навчання.

Досі немає єдиного погляду на суть проблемного навчання. Одні дидакти і методисти називають його методом, другі – своєрідним типом навчання. На думку деяких дидактів (І. Я. Лернер, М. М. Скаткін), проблемне навчання не є окремим методом, а складає групу проблемно-пошукових методів: *проблемного викладу, частково-пошуковий, або евристичний, дослідницький.*

Такі недоліки в навчанні, як формалізм знань і невміння застосовувати їх на практиці не лише в нових, а й навіть у змінених ситуаціях, є наслідком шкідливої практики, коли вчитель, спираючись переважно на своє слово (розповідь, рідше – бесіду), а не на самостійну діяльність учнів, дає їм, по суті, готові завдання. Проте навчання, що спирається не тільки на мислення, скільки на пам'ять школярів, не може задовольнити сучасних вимог життя і школи.

У результаті складається проблемна ситуація, яка здебільшого виникає тоді, коли в учнів для успішного розв'язання певного пізнавального (пошукового) завдання не вистачає потрібних знань. Отже, в її основі лежить суперечність між тим, що учні знають, і тим, що вони повинні знати. Цю суперечність М. О. Данилов назвав “рушійною силою навчального процесу” [2, с. 42]. Завдяки їй створюються умови для активного засвоєння учнями нового матеріалу.

Проблемне навчання безпосередньо спрямоване на розвиток продуктивного мислення, що “власне не лише дорослим, а й дітям, які роблять суб'єктивні відкриття, хоч, звичайно, рівень цього мислення в другому випадку нижчий, оскільки воно здійснюється в навчальній ситуації, у якій педагогом передбачена наявність у школярів вихідного мінімуму знань, наочних опор, що полегшують пошук вирішення, і т. д.” [3, с. 3].

Було б грубою помилкою вважати проблемне навчання “модю”, яка з часом мине, або говорити про якісь виняткові переваги над іншими методами, апробованими багаторічним досвідом школи.

Проблемність у викладанні рідної мови зумовлюється самою природою лінгвістики. Дуже часто учні відчувають недостатність знань,

щоб розв'язати поставлене мовне завдання і постають перед проблемною пошуку.

У процесі навчання, зазначає О. М. Матюшкін, проблемна ситуація виконує трійсту функцію:

- 1) виступає як початкова ланка процесу засвоєння;
- 2) забезпечує основні умови процесу засвоєння;
- 3) виступає як основний засіб контролю за процесом засвоєння [4, с. 89].

Поставлена перед учнями проблема вимагає, щоб вони знайшли шляхи її розв'язання. В основному розв'язання завдань проблемного характеру проходить такі етапи:

- 1) постановка завдань перед учнями;
- 2) вибір ними можливих шляхів розв'язання пізнавального завдання;
- 3) обґрунтування учнями своїх суджень;
- 4) остаточна відповідь на поставлену проблему.

Відбір способів створення проблемних ситуацій залежить від специфіки навчального предмету.

Проблемна ситуація – психологічний стан, що виникає в результаті мисленнєвої взаємодії суб'єкта (учня) з об'єктом (навчальним матеріалом), який викликає пізнавальну потребу розкрити суть процесу або явища, що вивчається.

Залежно від її складових, виділяють чотири компоненти проблемної ситуації: об'єкт (матеріал, що вивчається), суб'єкт (учень), мисленнєва взаємодія (процес мислення, спрямований на об'єкт) та особливості цієї взаємодії (зважаючи на виявлені суперечності), аналіз яких переростає у пізнавальну потребу учня розкрити суть об'єкта, що вивчається.

У навчальному процесі завжди є учень і матеріал, над яким потрібно думати. Матеріал сам по собі не викликає у суб'єкта пізнавальної потреби. Тому невід'ємною складовою проблемної ситуації є дія учня, його взаємодія з навчальним матеріалом, спрямована на засвоєння об'єкта пізнання.

Учителю необхідно так подати навчальний матеріал, щоб він сприяв появі особливого виду мисленнєвої взаємодії, залучив учня до проблемної ситуації та викликав у нього пізнавальну потребу. Одним із психологічних структурних елементів проблемної ситуації є інформаційно-пізнавальна суперечність, без якої проблемна ситуація неможлива.

За видом інформаційно-пізнавальної суперечності виділяють типи проблемних ситуацій:

- усвідомлення учнями недостатності попередніх знань для пояснення нового факту;
- зіткнення учнів з необхідністю використання раніше засвоєних знань у нових практичних умовах;
- суперечність між теоретично-можливим шляхом вирішення завдання та практичною нездійсненністю обраного способу;
- суперечність між практично досягнутим результатом виконання навчального завдання і відсутністю в учнів знань для його теоретичного обґрунтування.

Залежно від властивості невідомих, які потрібно розкрити в проблемній ситуації, вони бувають *основними* (невідоме є основним відношенням або закономірністю у темі, що вивчається) та *допоміжними* (невідоме є вужчим відношенням чи закономірністю). За способом подачі інформації проблемні ситуації бувають *текстовими* (виникають під час осмислення учнями інформації, що міститься у тексті або графічному матеріалі: у схемах, кресленнях) та *безтекстовими* (створюються усно, через матеріалізовану ситуацію-демонстрацію за допомогою пристрою чи природного явища); за часом вирішення – *короткочасними* (використовують для оперативної активізації діяльності учнів) та *тривалими* (розв'язується не на одному занятті, а через два-три).

Різноманітність типів проблемних ситуацій свідчить про важливість їх використання в навчальному процесі, зумовлює різні способи їх створення.

Створення проблемної ситуації – найвідповідальніший етап у проблемно-розвиваючому навчанні.

Якість підготовки учнів залежить не тільки від глибини засвоєння теоретичних знань, практичних умінь і навичок, але й від розвитку їх творчих здібностей. Реалізації цього завдання сприяє впровадження у навчальний процес активних методів навчання, одним з яких є проблемно-розвиваюче навчання.

Проблемно-розвиваюче навчання – це система регулятивних принципів діяльності, цілеспрямованості та проблемності, правил взаємодії учителя та учнів, вибір і вирішення способів та прийомів створення проблемних ситуацій і вирішення навчальних проблем.

Проблемно-розвиваюче навчання полягає у пошуковій діяльності учнів, яка починається з постановки питань (створення проблемної ситуації), триває у розв'язанні проблемних завдань, у проблемному викладі знань учителем, у різноманітній самостійній роботі учнів. Передбачає належний рівень підготовленості, зацікавленості учня до пошуку невідомого результату.

Система методів проблемно-розвиваючого навчання ґрунтується на принципах цілеспрямованості (відображають передбачувані, сплановані результати свідомо організованої діяльності), бінарності (складається з діяльності учителя й учнів) та проблемності (визначають рівень складності матеріалу і труднощі в його засвоєнні). Її складають показовий (показове викладання), діалогічний (діалогічне викладання), евристичний (евристична бесіда), дослідницький (дослідницькі завдання), програмований (програмовані завдання) методи.

Поняття “проблемність” і “рівень проблемності” навчальних завдань є суб'єктивними параметрами труднощів у засвоєнні матеріалу. Проблемність пов'язана з результатом мисленнєвої взаємодії суб'єкта (учня) з об'єктом (навчальним матеріалом) пізнання. Проблема ситуація характеризує специфічний стан інтелектуального суб'єкта, якому недостатньо знань та вмінь для вирішення проблеми. Рівень проблемності виражає ступінь невідповідності між наявними знаннями, вміннями, розумовими здібностями учня і необхідними для вирішення навчальної проблеми.

Отже, рівень проблемного завдання визначається відношенням ступеня його складності до ступеня проблемності. Він виникає, коли навчальний матеріал, викладений учителем за допомогою методу проблемно-розвиваючого навчання, не відповідає підготовці учнів. Тому необхідно стежити, щоб завдання перебувало в “діапазоні проблемності” учня, тоді він зможе у процесі напруженої розумової діяльності вирішити проблемне завдання і засвоїти нові завдання [1, с. 54].

При створенні проблемних ситуацій часто вдаються до екранно-звукових засобів навчання. Однак їх використання не вичерпує проблем інтенсифікації та оптимізації процесу проблемно-розвиваючого навчання. Тому при створенні проблемних ситуацій необхідно використовувати їх комплексно.

Для створення проблемних ситуацій першого типу найкраще використовувати навчальні відеофільми та діапозитиви, другого – навчальні програми і транспаранти, третього й четвертого – навчальні програми і навчальні відеофільми.

Процес розв’язання проблеми учнями реалізується в трьох формах:

1. Створення проблемної ситуації.
2. Формування гіпотез розв’язання.
3. Перевірка розв’язання з систематизацією отриманої інформації.

Ці три фази мають місце при вирішенні проблем як типу “відкрити”, так і типу “створити”, як теоретичних, так і практичних. Їх можна відокремити в усіх способах викладання, які мають проблемний характер. Ці способи включають “класичний” проблемний метод, при якому проблема складається на основі аналізу проблемної ситуації, а також відкриття або знаходження розв’язання й інші методи типу: ділових ігор, методу випадку, питального методу, раціоналізаторського методу, мікро викладання.

Вивчення мови на основі створення й розв’язання проблемних ситуацій найдоцільніше здійснювати під час пояснення нового матеріалу та закріплення його, при чому не на всіх уроках, бо таке “задачне вивчення” потребує чимало часу і не завжди доцільне.

Повноцінне засвоєння матеріалу з мови, як і з інших предметів, відбувається по-різному, а саме: а) частину знань діти одержать готовими з пояснення вчителя; б) при ознайомленні з певним явищем чи фактом використовуються навідні запитання, спрямовані на активізацію мислення учнів у засвоєнні матеріалу; в) вивчення нового матеріалу відбувається в процесі самостійної діяльності дітей, які, будучи поставленим перед певною проблемною ситуацією, самі шукають з неї вихід.

Той чи інший тип проблемної ситуації створюється вчителем на основі постановки перед учнями пізнавальної задачі (стосовно до викладання рідної мови в 2-3 класах – пізнавального завдання або проблемного запитання), що стимулює мислення учнів, підвищує їхню активність у набуванні знань, виробленні практичних умінь і навичок. Цінність проблемного завдання полягає, по-перше, в тому, що воно робить пояснення більш доказовим (видно, звідки взялася наукова істина), а знання усвідомленішими; по-друге, вчить дітей мислити діалектично, ознайомлює їх з методами наукових досліджень; по-третє, підносить емоційність викладу, а отже, й підвищує інтерес учнів до матеріалу.

Література:

1. Варзацька Л. О. Розвивальне навчання: методика // *Науково-практичний журнал "Директор школи, ліцею, гімназії"*. – 2003. – № 5-6. – С.54.
2. Данилов М. А. *Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения*. – М.: Педагогика, 1971. – С.42.
3. Калмыкова З. И. *Продуктивное мышление как основа обучаемости*. – М.: Педагогика, 1981. – С.3.
4. Матюшкин А. М. *Проблемные ситуации в мышлении и обучении*. – М.: Педагогика, 1972. – С.89.